

Pohjos-Ruottin kieltä vuosikymmenten takkaa

Helsingissä on Kotimaisten kielten keskus (Kotus), jonka ruottinkielinen nimi on Institutet för de inhemska språken. Siellä on useampi arkkivi ja muunkilaista materiaalia suomen ja ruottin kielestä. Kaikista laajin niistä on suomen murteitten eli dialektien sana-arkkiivi. Siinä on suunille 8,5 miljoonaa sanatieta. Niin monta sanatieta ei meinaa sitä ette olis niin monta eri sanaa. Joistaki sanoista on monta tuhatta sanatieta eli merkintää, ja joistaki on vain yks eli muutama.

Se oli yli sata vuotta sitte ko suomen murteitten sanastoa alettiin kokoahmaan systemaattisesti yhteen arkkivihin. Ko vuosikymmenet meni eteenkäs, niin synty murreanakoelma joka on piia laajin koko mailmassa. Kaikista vanhimat tiot on merkattu muisthoon 1890-luvula ja uusimat tiot sata vuotta hiljemin. Jokhainen sana on omala kortila jota sanothaan sanalipuksi. Sanat on järjestetty alfapeetin mukhaan, sentähän yhen vissin pitäjän murreanojen hakeminen arkkivista ottaa aikaa.

Sanojen hakemisessa auttaa Suomen murteitten sanakirja, jota tehään arkkivihin koottujen tietojen pohjalta. Murteitten sanakirjasta annethiin ulos kaheksan ossaa paperiversiona, mutta hiljemin se heitethiin ja nyten sanakirjan osat annethaan ulos vain verkossa. Niin on tehty vuesta 2012 lähtein. Verkkosanakirjassa on ”Tarkennettu haku”

ja sen avula mennee hakea esimerkkiä eri pitäjien murtheista. Tällä hetkelä on valmis alfapeetitten väli a – lofka, ja uusia osia lisätään suunille kerran vuessa.

Murrearkkiivin materiaali on saatu enimmäksheen niin ette se on koottu murteitten puhujilta itteltä. Yli puolet niistä jotka on koohneet materiaalia on saahneet kans kielitietheelistä koulutusta: het on olheet suomen kielen stytenttiä eli maisteria jotka on olheet jo valhmiit opintojen kans. Het on kiertänheet pitäjissä ja koohneet sanoja ja esimerkkiä siitä kunka niitä sanoja käytethään. Jos verrathaan muihin maihin niin Suomessa on ollu se erilaista, ette koulutettujen kokoajien lisäksi kans vapaehtosilla on ollu iso rolli. Net vapaehtoset on tuntenheet kotiseuvun murtheen hyvin. Het on olheet vaikka opettajia, emäntiä, puntia ja muita ruuhmiilista työtä tekeviä ihmisiä.

Murrearkkiivin materiaalissa on matkassa kaikki Suomessa puhutut murtheet, mutta kans Karjalankannaksella ennen toista mailmansottaa puhutut murtheet, Pohjos-Ruottissa puhutut murtheet (meänkieli), Pohjos-Norjassa puhutut murtheet (kväänin kieli) ja kans Värmlannin mettäsuomalaisen murtheet. Suomalaisessa murtheentutkimuksessa on perinteisesti kattottu ette Pohjos-Ruottissa puhutut murtheet kuuluva peräpohjalaismurteitten Tornion murtheeseen. Ja siitä Jellivaaran murre eroaa vielä

niin ette se oon ylheensä räknätty omaksi murtheeksi.

Inkeri Tuovinen, murtheenkokoaja Pohjos-Ruottissa

Olletikki 1920-luvun jälkipuoli ja 1930-luku olit vilkasta murtheitten kokoamisen aikaa. Siihen aikhaan oli monta koulutettua kokoajaa jotka kiersit pitäjissä. Alue jossa puhuttiin suomen kielen murtheita oli jaettu 23 piihriin. Meininki oli ette koota johhaisesta piiristä ainaki yks murrestanasto joka oon maholisimman täyelinen.

Kesälä 1929 maisteri Inkeri Tuovinen reissasi Pohjos-Ruottiin. Hään kävi sielä monena vuona ja pisimän ajan hään oli sielä vuona 1932 ko hään viipy yli viis kuukautta. Hään asu ja yöpy Täränön Kompelusvaarasassa ja Kainuslasjärvässä, Vittangin Parakassa ja muualaki. Hään oli virkku vaimo ja pitkät matkat ei ollu hälle ongelma. Tuovinen marsi helpola muutaman pelikuormanki päivässä. Esimerkiksi kesälä 1930 hään kulki Kompelusvaarasta Jellivaaran Kuusihuornasen kylhään ja sieltä vielä Markithaan. Välistä hään sai venekyyin ja kevättalvela 1932 hään jutasi saamelaisten matkassa Kierunhaan.

Vuona 1931 Inkeri Tuovinen muisteli Virittäjä-aviisissa hänen murtheenkokoamisreissua jonka hään teki eelisenä kesänä. Hään oli valittenu Kompelusvaaran kokoamispaikaksi sentähän ette oli havanu ette sen paikan murre oon rohki yhtenhäinen. Siihen saatto olla synnä se, ette kylhään ei ollu vielä maantietä ja elo oli oikein rauhalista. Kieli oli elävää ja siinä oli jäljelä monia vissiä traakia.

Kompelusvaarassa kävi aika harvon kulki-joiita mistään muualta ja sentähän paikalliset havattit helposti jos joku sana eli kielen traaki oli vieras. Het muistelit ette se tuntu hullulta ko suomenpuoliset puhuit jängästä. Yks joka oli raivanu suomaata sano Tuoviselle ette ”Joka net omilla kourillaan joutuu kuokkimhan, se kyllä tietää, että net on rohki jänkät,

ei sitä niim pehmeästä sanota.” Oli kans yks toinen kyläläinen jolta Tuovinen kokosi paljon sanoja ja tietoja. Hään oli villin tarkka olletikki h:n paikasta. Hään sano ette se piti sanoa puohleinen, ei ”puoleinen”. Se sano ette ”Ei se saah hoo jäähä niin hylkyläiseksi, sem pittää seurata myötä.”

Inkeri Tuovinen ei ollu ainoa joka kokosi murtheita Pohjos-Ruottissa, mutta hään oon koonu niitä kuitekki enniiten. Kaikista vanhimat murrearkkiivin tiot meänkielen seu’ulta oon koonu Martti Airila. Airilan tohtorinväitöskirja *Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta* ilmestyy vuona 1912. Se onki ollu pitkään yks laajimpia selvityksiä tämän seu’un murtheista. Erkki Tiesmaa kulki kans Pohjos-Ruottissa samala aikaa ko Tuovinen, mutta enimäkseen Tiesmaa kokosi peräpohjalaismurtheita Suomen puolela.

Kotuksessa oon kans arkkiiivi jonka nimi oon Suomen kielen nauhoitearkisto. Siinä arkkiiivissa oon suunile 24 000 tiimaa ääninauhaa eli pantia. Enin osa oon Suomessa puhuttuja murtheita mutta matkassa oon kans meänkieltä Pohjos-Ruottista. Kotuksen verkkosivula mennee kuunela pruuvi johhaisen pitäjän murtheesta. ✍

Kirjalisuutta

Tuomo Tuomi (toim.) 1976: Sanojen taivalta Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa. Suomi 121:2.

Inkeri Tuovinen 1931: Tornionjoen takaa suomea oppimassa. Virittäjä 35: 43-40. Kotimaisten kielten keskus (Kotus): www.kotus.fi Suomen murtheitten sanakirja:

<http://kaino.kotus.fi/sms/>

Kirsti Aapala

Suomen murtheitten sanakirjan toimittaja

Kotimaisten kielten keskus (Kotus), Institutet för de inhemska språken

Meänkielele kääntäny Elina Kangas